

se nem eszik, se nem iszik, se újságot nem olvas?” — sóhajt fel a királykisasszony; „Egyszer csak kap János egy táviratot a Zöld királytól...”, vagy „Hamar elé a kőművesekkel, egy világítótoronyt csinálni, s akkor kagylót vezetünk a fiú fülire. Telefont.” — adja ki a rendeletet a királykisasszony; a megvakított királyné pedig ekképpen sóhajt fel: „(sípól a vonat) — Ej, édes Istenem! Hátha eljutok oda, ahol a vonat van! Hagy vágjon el, ne még kínlódjak vakon.”

A kötet meséin érezhető, hogy a mesemondást eleven igény élteti, a mesemondó közönségnek mesél, kik alkalmasint közbeszólnak. Igaz ugyan, hogy a mesék műfajilag nem „tiszták”, tele vannak hiedelmekkel, mondai és legendai beütésekkel, mégis kellemes élményt nyújtanak az olvasónak, a szakembernek pedig hasznos tapasztalatokat.

VAJDA Zsuzsa

A ZÁRTSÁG TERHEI

Graham Green: *A szakítás*, Magvető Kiadó, Budapest, 1979

A marxista gondolkodás képviselői (többek között Heller Ágnes), a társadalmat és a közösséget nem tartják azonos fogalmaknak. S ha az előbbit makro- az utóbbit pedig mikrostruktúráként fogjuk fel, s e közben csak mennyiségi megkülönböztetésre, arányérzékelésre gondolunk, ismét tévúton járunk; valójában ugyanis az emberek számára sorsdöntő megkülönböztetésről van szó. Erről egyébként nyugaton is így gondolkodnak. David Daiches például a kor legnagyobb írásművészeinek (Hemingway, Virginia Woolf) világában a kis csoportoknak életközéget nyújtó fontosságát hangsúlyozza ki, a kisebb asztaltársaságot, mely viszonylagos biztonságot és kiteljesedési lehetőséget ígér az egyénnek a szétszaggatott érdekekkel és ezért veszélyekkel is terhelt, a biztonságra vágó tudat előtt nyugtalanító fehér foltokat rejtő társadalmi élettel szemben. Az ilyen otthont nyújtó, közérzetet istápoló közösségeket rendszerint a hasonló érdeklődési kör és a munkavégzés közben spontánul teremődő barátság teremti meg. Tartalmaik többnyire közhelyek ismételtetésében, a közös hobbikban, kirándulásokban, iszogatásokban és lényeges szempontkülönbséget nem tartalmazó vitákban merülnek ki. Ezeknek a realista leírását már a múlt századi irodalom kimerítette: elítélte őket tartalmatlanságuk és kicsinyességük miatt (Tolsztoj) vagy szenvedett helyettük, esetleg velük (Flaubert, Dosztojevszkij), nemritkán pedig megbotránkozott a romlottságuk miatt (Balzac), olykor etikai mércén élesen szétválasztotta őket (Stendhal), később örökös iróniára, rezerváltságra (Thomas Mann), sőt kétségbeesett cinizmusra kényszerül velük szemben (Joyce); végül pedig, napjainkban, a stílus és a szerkezet újabb forradalma által vagy elnéz felettük vagy átvilágít rajtuk (latin-amerikai írók).

Graham Green századunk legkülönösebb író közé tartozik, s ha Hegel óta a folyamatosságot, a fejlődést (bármilyen előjellű és tartalmú legyen is az) a művészetekben is alapvetőnek, magától értődő ténynek tekintjük, akkor az angol író munkássága nem fejezet és nem állomás a világirodalmi regény formaváltásaiban, inkább a múlt századi klasszikusok leszármazottja, akit mégis az emel a bestseller fölé, hogy a mai embernek, életviszonyoknak és művészeteknek kiváló ismerője, s ha ábrázolásmódjában konzervatív is, mondanivalója mégis átforrósítja a már hűlőben levő eszközöket. Egyik legjobb regényében, *A szakításban*, nagyjából olyképpen teszi vizsgálat tárgyává a kisebb közösséget, ahogyan azt a századforduló pszichológiai ihletésű írói cselekedték. Már önmagában is jellemző, ahogyan Bendrix, az íróhős kapcsolatba kerül egy családdal: ugyanis regényírás előtt egy államhivatalnokot tanulmányoz a feleség kikérdezése segítségével (s e műveletét illetően Henry James-re hivatkozik!) Azért érdeklik a férjnek apró szokásai, mert művében magának az életnek s benne a motívumai által meghatározott cselekvésű élő embernek az illúzióját szeretné nyújtani. („Minden regény legfőbb érdeme — olvashatjuk Henry James-nél, Graham Green egyik példaképénél — az, amelytől minden más erénye... óhatatlanul függ”, ez pedig nem más, mint a részletek igazsága, a valóságosság levegője, vagyis „a konkrét meghatározások szilárd anyagszerűsége”. „Ha ez nincs meg, a többi erény semmit se ér, ha ez megvan, akkor a többi erény a maga hatását annak a sikernek köszönheti, amellyel az író megteremtette az élet illúzióját.”) Úgy jár el tehát, mint a programszerűen naturalizmust vallók: a tények olyan pozitívumot képviselnek számára, melynek tanulmányozása lehetőséget biztosít egy életvitel törvényszerűségeinek kikövetkeztetéséhez. Ez azonban — miként Taine-nél sem — nem zárja ki a történetiség érvényesítését, sőt a történelem közvetett jelenlétét sem. Az apa például még „magabiztos viktoriánus tekintetű”, fia azonban már „az idegenségben” lel társára; a regény eseménykeretét különben a második világháború végének hangulata hatja át, de a nagyvilágban élő Greene a történelmet egy pillanatban sorsdöntő szerephez is juttatja: a szerelmesekre zuhanó mennyezet olyan döntésre kényszeríti a fiatalasszonyt, mely alapvető fontosságú mind a mű cselekménye, mind pedig az alkotói mondanivaló szempontjából. Véleményünk szerint egyébként *A szakításnak* három fő motívuma van, s ezek meghatározó ereje érvényesülésük sorrendjében úgy fejeződik ki, hogy az első fokozatosan el-lényegtelenedik, a másodiknak adja át a helyét, az utóbbiba viszont a harmadik avatkozik bele hengerelő erővel. E motívumok: a polgári életforma viszonylagos bensőségének pozitivistá racionalizmusa, a történelmi eseményektől való függetlenségnek az öntudatlan hite; a férfi és a nő kapcsolatának tiszta szerelemként, érzéki-lelki idillként való kinagyítása s az életszerűsítésével szemben kétoldali gyávaság; az idillre szomjúhozás körül settenkedő, korábban távoli és veszélytelennek tűnő törté-

nelemnek a betörése a családi háromszög, a kis közösség belterületére. Az író különös tehetségét húzza alá, hogy e vonatkozások önmagukban hangsúlyozottak, s hogy a lélekrajz és a cselekmény sodrásából csak a mű elővasása után emelhetjük ki őket.

Amint az eddig elmondottakról már sejthető, Greene regénye meglehetősen közhelyszerű történetre épül. Az egyik lábára sántító író és az államhivatalnok felesége között — a férfiasságában lankadó férj tudta nélkül — szenvedélyes szerelem szövődik, amely kiteljesedésének (?) a szépasszony kettős kötődése az akadály. Korlátoltságában is rokonszenves férjéhez a jómód biztonsága és a hála mellett a lelkiismeret is hozzákapcsolja, mivel ő a meg-megújuló kétségbeeséssel Isten nyomában szegődőknek nyugaton népes családjába tartozik. Az író viszont a szellemi és az érzelmi szabadság lehetőségével kecsegteti. Belső ellentmondásából az a fogadalma látszik kitútnak, amit akkor tesz, amikor nem biztos benne, hogy szeretője a bomba robbanásának következményeként életben maradt-e. Váratlan visszavonulása félreértést eredményez, mivel a gátlásos író nem tud az asszonynak átmenetileg elleplezett szerelméről. Csak a magándetektív által megszerzett naplóból értesül az igazságról, de ekkor már késő, Sarah-val a rá várakozva szerzett tüdőgyulladás végez. A mű katarziséhoz a kölcsönös leleplezések és önleleplezések vezetnek. A főhős a megbizonyosodás megkésétt jutalmában részesül s megszabadul a polgári élet normái közepette kifejlődött gátlásaitól. A korábban a jószág maszkja mögött megbújó hivatalnok viszont dicséretre méltó tartással levonja a rá vonatkozó következtetéseket és a két vetélytárs kezét nyújt egymásnak, a hivatalnok szállást ad az írónak.

Graham Greene megéli, következőleg belülről bírálja a polgári társadalom ellentmondásait, humanizmusa azonban nem támadó, hanem inkább azonosuló; hősei áldozatok, akiknek mindössze önmagukkal való elfoglaltságuk miatt kell bűnhődniük. A férj gyanútlanlansága, konformizmusa miatt kerül a sors ítélszéke elé, feleségét viszont a határozatlansága, jellembeli fogyatékoslansága, életének külső látszata és valódi tartalma között egyre mélyülő szakadék következtében sújtja büntetés, míg az író örökös gyanakvásának és féltékenységének az áldozata. Az intézmények végzetlenül tornyosodnak a szereplők mögött, közöttük azonban csak az író van tisztában megsemmisítő erejükkel. A férj mintaszerű hivatalnok, feleségét a házassági forma és vallásos igényei béklyózzák, míg az író bizonytalan anyagi helyzete esztétikai szemléletéhez való hűségének következménye. A boldogtalanok száma azonban nagyobb: közéjük tartozik például az az ateista szektaalapító is, akinek a külseje miatti gátlások és a hirdetett magatartás közötti összefüggésben még akkor is van némi pszichologizmus, ha ő is engedelmeskedik az alkotói törekvésnek és életre kel előttünk. Greene Dosztojevszkij-tisztelete egyébként e műben is (a szónok és Sarah kapcsolatában) hírt ad magáról.

„Mindent mindenkor és mindenütt birtokolni akarok. Félek a pusz-

taságtól.” — írja Sarah a naplójában. Graham Greene-nek e regénye kivételes erővel álközösségként leplezi le a polgári barátságot és házasságot, s eközben azt is kideríti, hogy valójában egyik hőse sem birtokol semmit, mivel magányának pusztaságában él.

VAJDA Gábor

S Z Í N H Á Z

AZ URAK SZÍNÉSZEK?

A borzasztó torony. Képek a magyar vándorszínészet világából. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1979

— Ebben a gyűjteményben — írja Nádás Péter *A borzasztó torony* című színháztörténeti antológia előszavában — színészek emlékirataiból és leveleiből kapunk válogatást. Vándorszínészek írnak.

Az emlékezések nyomán felvehető a kor színházi leltára.

A leltár megmutatja a hiányokat.

Ők azonban egyáltalán nem voltak abban a helyzetben, hogy e hiányokkal foglalkozzanak. Éltek, s tették a dolgukat. Egy még borzasztóbb hiányt kellett pótolniuk: a színház hiányát.

És épp azok szólalnak meg ebben az egyszerre tanulságos és olvasmányos gyűjteményben, akik színházat csináltak. Majdhogynem a semmiből. Bátorságból, elszántságból, s nem kevesebb színészi magamutogatási kedvből. Azok szólalnak meg a Magyar tallózó sorozatban megjelent kötetben, akik száz-százötven évvel ezelőtt egyazon napon, sőt egyazon órán belül éltek meg a dicsőség és a megaláztatás pillanatait. Amikor nem önmaguk voltak, hanem királyok, hercegek, vitézek, epekedő szerelmes lányok vagy gonosz asszonyok, vagyis, amikor szerepet játszottak, Pesten vagy Dunapatajon, Miskolcon vagy Szabadkán, akkor ünnepelték és csodálták őket. Amikor viszont, télen nyáriasan vékony ruhában, gyalogosan vándorolva, nemegyszer éhezve mentek, utaztak egyik helységről a másikba, szállásért, játszási lehetőségekért esedeztek, akkor csak megvetett komédiások voltak.

Egykori feljegyzéseik, naplói, leveleik, éppen ennek a kettős fogadtatásnak a szellemében, a közelmúltig inkább érdekességnek számítottak, semmint a színháztörténet múltat rekonstruálni próbáló és tudó forrásának. Pedig források. Az újszerű aspektusokat követő, érvényesítő színházi történetírás nélkülözhetetlen dokumentumai. Annak az esztétikai és történeti-leíró módszernek elementumai ezek a megéltség emlékkockáin és a bizonytalankodó múltidézésen botladozó memoár-részletek, amely